

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

**Проблеми реалізації ініціативи
конституційного контролю у конкретній справі
з боку судів системи судоустрою**

І. Берестова

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
науковий консультант судді Конституційного Суду України,
старший науковий співробітник відділу організації
науково-дослідної діяльності
Національної академії внутрішніх справ

Статтю присвячено розкриттю алгоритму дій суду системи судоустрою у разі формування ним висновку про неконституційність закону (його окремих положень). Розкриваються механізми дій судів у межах системи судоустрою, а також при зверненні Верховного Суду до Конституційного Суду України. Аналізуються зміни до актів процесуального законодавства щодо ініціативи конституційного контролю та порядку звернення до найвищого суду системи судоустрою. Розкриваються ризики виходу Верховного Суду за межі своїх повноважень при розгляді на Пленумі питання щодо неконституційності норми після ухвалення рішення суду по суті справи.

Ключові слова: Верховний Суд, Конституційний Суд України, сумнів суду, висновок суду про неконституційність, Пленум Верховного Суду, ризики звернення, компетентність.

Визнання України дійсно правовою державою вимагає наявності інститутів, що здійснюють контроль в аспекті забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина від будь-яких порушень, у тому числі у зв'язку із прийняттям актів законодавства, що суперечать Конституції України. При цьому має бути сформована надійна система, яка унеможливлуватиме застосування неконституційних законів. Кожна реформа супроводжується різноманітними практичними проблемами у період її впровадження у життя. Судова система не є винятком, адже проведене реформування полягало не тільки у внесенні змін до Конституції України та актів законодавства — воно заклало нові засади судового устрою та судового ладу загалом.

Так, Україна в результаті останніх змін, внесених до актів процесуального законодавства, опинилася в унікальній ситуації, адже нині в кодексах, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України) в редакції від 3 жовтня 2017 року, відбулося змішування двох моделей конституційного контролю — централізованої і децентралізованої.

Нагадаємо, що частиною шостою статті 10 чинного нині ЦПК України встановлено таке: «Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.

У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України». Аналогічні зміни було внесено й до інших процесуальних кодексів, за винятком Кримінального процесуального кодексу України¹.

Наведені приписи прийнято на заміну положень частини третьої статті 8 ЦПК України в попередній редакції: «У разі виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта»².

З огляду на зміст наведеної норми ЦПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року) варто дослідити два кола відносин з приводу висновків щодо неконституційності норми закону:

1) алгоритм дій судів і суддів у межах судової системи з приводу формування висновків про неконституційність законів, що стане належною підставою для внесення Верховним Судом відповідного подання до Конституційного Суду України (далі — КСУ) чи прийняття інших рішень на Пленумі Верховного Суду. Зауважимо, що, на нашу думку, під висновком слід розуміти переконання судді у неконституційності закону;

2) взаємодія між КСУ та Верховним Судом у разі звернення останнього із відповідним поданням до органу конституційної юрисдикції в Україні.

Алгоритм дій судів і суддів у межах судової системи щодо формування висновків про неконституційність законів

Станом на кінець жовтня 2018 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень нам вдалося відшукати низку судових рішень, у яких по-різному застосовано положення частини четвертої статті 10 ЦПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року), частини четвертої статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) в редакції від 3 жовтня 2017 року, частини четвертої статті 11 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України) в редакції від 3 жовтня 2017 року. Умовно можна виокремити такі випадки застосування вказаних норм:

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

² Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618–VI. *Голос України*. 2004. № 89.

— місцевий суд не наділений правом визначати, чи відповідає правовий акт Конституції України¹;

— суд, відмовляючи позивачеві у задоволенні позову, не застосував норми Конституції України як норми прямої дії, що є підставою для того, щоб не звертатися до Верховного Суду (за наявності клопотання учасника провадження чи без такого)²;

— суд, зважаючи на викладені обставини в їх сукупності з нормами процесуального права, не знаходить правових підстав для звернення до Верховного Суду щодо вирішення питання стосовно внесення подання до Конституційного Суду України³;

— суд застосував норми Конституції України як норми прямої дії без подальшого звернення до Верховного Суду⁴.

Зауважимо, що рішення в останньому випадку, коли суд, застосовуючи норми Конституції України як норми прямої дії, у подальшому не звертався до Верховного Суду, викликає найбільше занепокоєння в аспекті прогнозованого порушення принципу поділу влади, встановленого частиною першою статті 6 Конституції України, адже тільки за перший рік існування вказаної законодавчої новели такі рішення з'явилися в адміністративній і цивільній юрисдикції.

Алгоритм дій суду нижчого, ніж Верховний Суд, рівня щодо формування ним висновків про неконституційність законів проілюструємо на прикладі однієї цивільної справи⁵, який, на нашу думку, є досить важливим саме з точки зору техніки викладення мотивувальної частини судового рішення, коли суд вдається до застосування норм Конституції України як норм прямої дії, але не прагне виконати інші приписи цивільного процесуального законодавства. Ця справа стосується

¹ Судове рішення в адміністративній справі: справа № 295/5863/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75870005>.

² Судові рішення в адміністративних справах: справа № 806/1856/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74753549>; справа № 1540/4835/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77017043>; справа № 820/2749/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74572466>.

³ Судові рішення в адміністративних справах: справа № 645/4420/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72783451>; справа № 1340/3741/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76385909>; справа № 806/2868/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76026507>; справа № 813/1194/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75225384>; справа № 805/3764/18-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75797582>; справа № 806/1856/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74753549>; справа № 645/4723/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71665875>; справа № 645/4446/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71665398>; справа № 645/4419/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71637181>; справа № 645/4442/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71665447>.

⁴ Судові рішення у справах: справа № 311/2826/17 (цивільна). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7149343>; справа № 752/275/17 (адміністративна). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75604861>; справа № 826/4634/18 (адміністративна). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74097415>; справа № 820/2695/18 (адміністративна). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74782796>.

⁵ Судове рішення у цивільній справі: справа № 311/2826/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7149343>.

захисту публічних інтересів і являє собою певну конкуренцію конституційних цінностей.

Так, Василівський районний суд Запорізької області 27 грудня 2017 року (тобто вже через кілька днів після набуття чинності актами процесуального законодавства у новій редакції) розглянув цивільну справу за позовом Особа_4 до Особа_5 виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Запорізькій області, Особа_6 з іноземними інвестиціями у формі Приватного акціонерного товариства «Запорізький залізорудний комбінат», про стягнення коштів на відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві. У рішенні зазначено: «У жовтні 2017 року Особа_4 звернувся до суду з позовом до Особа_6 з іноземними інвестиціями у формі Приватного акціонерного товариства «Запорізький залізорудний комбінат» про стягнення коштів в рахунок відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві, який в ході судового розгляду уточнив шляхом подачі уточненої позовної заяви до Особа_5 виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Запорізькій області, Особа_6 з іноземними інвестиціями у формі Приватного акціонерного товариства «Запорізький залізорудний комбінат» про стягнення коштів в рахунок відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві. Посилаючись на те, що внаслідок трудового каліцтва він зазнав значних фізичних і моральних страждань, позивач просив на підставі ст. 440¹ ЦК України (1963 р.), ст. 237¹ КЗпП України стягнути з відповідачів солідарно на відшкодування моральної шкоди 256 000 грн <...> Ухвалою Василівського районного суду від 27 жовтня 2017 року відкрито провадження у цивільній справі»¹.

Це судове рішення, на нашу думку, є достатньо повно вмотивованим, однак характер і методологія викладення мотивації свідчить про небажання судом ускладнювати процедуру захисту суб'єктивних цивільних прав подальшим зверненням до найвищого суду в системі судоустрою і водночас про фактичне «посідання» цим судом як судом першої інстанції місця КСУ в частині незастосування положень окремого закону чи його окремих положень як неконституційних.

Так, базовою нормою, яка викликала у судді у цій справі сумнів при її застосуванні, є положення частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV (далі — Закон № 1105–XIV) у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 року № 77–VIII (далі — Закон № 77–VIII), яке встановлює, що «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України».

Нагадаємо, що Верховним Судом України 6 вересня 2017 року до КСУ було внесено конституційне подання про визнання неконституційним положення саме

¹ Судове рішення у цивільній справі: справа № 311/2826/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7149343>.

частини восьмої статті 36 Закону № 1105–XIV в редакції Закону № 77–VIII¹. Ухвалою Великої палати КСУ від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 відмовлено у відкритті конституційного провадження у цій справі². Тобто на момент ухвалення розглядуваного рішення Василівським судом Запорізької області конституційного провадження відкрито не було, а отже, у цього суду не було підстав для обов'язкового зупинення провадження у справі за пунктом 6 частини першої статті 251 ЦПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року). Втім, вказаний суд мав діяти за іншим, передбаченим цивільним процесуальним законодавством, алгоритмом дій.

Проте Василівський суд Запорізької області у мотивувальній частині судового рішення прямо застосував норму Конституції України, не роблячи при цьому застереження, що відступає від положень частини восьмої статті 36 Закону № 1105–XIV у редакції Закону № 77–VIII як такого, що суперечить, на його думку, Основному Закону України (на відміну від усіх інших судових рішень, які нам вдалося відшукати). Лише на шостій сторінці мотивувальної частини рішення суду, однак, робить висновок, що положення частини восьмої статті 36 Закону № 77–VIII, які набрали чинності 1 січня 2015 року («відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України [йдеться про Цивільний кодекс УРСР 1963 року. — І. Б.] та Кодексу законів про працю України»), фактично містять вказівку на зворотню дію зазначеного положення у часі, що суперечить змісту частини першої статті 58 Конституції України, відповідно до якої закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. «За таких обставин на підставі частини шостої статті 10 ЦПК України суд не застосовує положення частини восьмої статті 36 Закону № 77–VIII, а застосовує норму статті 58 Конституції України як норму прямої дії»³.

¹ Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105–XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції Закону України від 28 грудня 2014 року № 77–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (з наступними змінами) частині першій статті 8, частині першій статті 19, частинам другій і третій статті 22 та частині першій статті 58 Основного Закону України. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D0088FD9A0F4ED2AC2258194002547D9?OpenDocument&year=2017&month=09&](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D0088FD9A0F4ED2AC2258194002547D9?OpenDocument&year=2017&month=09&).

² Ухвала Великої палати Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 10 липня 2018 року № 43-у/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18>.

³ Судове рішення у цивільній справі: справа № 311/2826/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7149343>.

Загалом погоджуючись по суті висловлених судом мотивів, наголошуємо, що цей суд не є компетентним у формуванні висновку про неконституційність закону, хоча у тексті рішення він таких тверджень прямо не наводить, однак нормативна основа для застосування статті 58 Основного Закону України в цивільному процесі — це частина шоста статті 10 ЦПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року). Саме її суд і застосовує, ігноруючи при цьому абзац другий цієї частини, в якому йдеться про обов'язкове звернення до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до КСУ подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ.

Аналогічні висновки можна зробити після аналізу рішень судів у справах адміністративної юрисдикції, в яких суд також застосовував норми Конституції України як норми прямої дії, однак у подальшому не звернувся до Верховного Суду¹. Спільним для таких судових рішень є те, що у них суди прямо зазначали: «Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії»². І далі адміністративні суди викладали обґрунтовані аргументи для застосування норм Основного Закону України як норм прямої дії, а не приписів конкретного закону, визнаного судом першої інстанції неконституційним. Утім, у наведених судових рішеннях суди першої інстанції також ігнорували абзац другий частини четвертої статті 7 КАС України (в редакції від 3 жовтня 2017 року).

Таким чином, захистивши права людини від неконституційного, на думку суду, закону, судами сформовано небезпечні прецеденти, які надалі можуть підтримати інші суди системи судоустрою з метою оптимізації судового процесу, процесуальної економії, дієвого застосування принципу верховенства права, що у майбутньому може скерувати судову практику в неправильне русло, фактично знівелювати принцип верховенства права та розбалансувати принципи застосування норм права, що призведе до послаблення дії норм Конституції України.

Також суди можуть діяти в інший спосіб. Зокрема, суд має право безпосередньо вказати, що місцевий суд не наділений правом визначати, чи відповідає правовий акт Конституції України³. Із цього випливає, що місцевий суд є некомпетентним у визнанні окремого положення закону неконституційним, що, на нашу думку, є абсолютно правильним. Однак якщо судова практика піде таким шляхом, у судовому правозастосуванні відбудеться повна реанімація застосування принципу законності, а не принципу верховенства права.

¹ Судові рішення в адміністративних справах: справа № 752/275/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75604861>; справа № 826/4634/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74097415>; справа № 820/2695/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74782796>.

² Судові рішення у справах: справа № 752/275/17. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75604861); справа № 826/4634/18. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74097415); справа № 820/2695/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74782796>.

³ Судове рішення в адміністративній справі: справа № 295/5863/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75870005>.

Отже, в умовах правового регулювання за правилами актів процесуального законодавства в нових редакціях не вбачається активності звернення судів нижчого рівня до Верховного Суду з приводу вирішення питання про звернення до КСУ стосовно встановлення відповідності конкретної правової норми Основному Закону України. Натомість в умовах дії ЦПК України (до набуття чинності новою редакцією) суди нижчого рівня зверталися до Верховного Суду України саме для захисту тих фундаментальних (основних) прав і свобод людини і громадянина, в яких убачалася наявність значного суспільного (публічного) інтересу. На підставі того, що фундаментальне право може бути порушене застосуванням закону, приписи якого викликають сумніви у його конституційності, суди зупиняли провадження у справі й мотивованою ухвалою із наведенням власних аргументів зверталися до Верховного Суду України. Таке звернення аналізувалося окремим підрозділом Верховного Суду України на наявність обґрунтованих підстав для звернення до КСУ та суддею з іншої судової палати, тобто іншої судової юрисдикції, ніж та, у зв'язку з питаннями якої звернулися, з метою недопущення у подальшому підстав для заявлення судді відводу в разі перегляду справи Верховним Судом України. Після підготовки детального висновку стосовно правового регулювання конкретного питання без дослідження фактичних обставин справи, а виключно з приводу правової природи норми у спірних відносинах, кожна судова палата (за винятком, як правило, палати тієї юрисдикції, стосовно якої виникало спірне питання) формувала власне бачення у формі відповіді, після чого готувалося або конституційне подання, або проект постанови про відмову у внесенні конституційного подання, які вносилися на Пленум Верховного Суду України. У будь-якому випадку щоразу Пленум Верховного Суду України після оголошення доповіді судді й обговорення шляхом голосування вирішував питання про внесення чи невнесення відповідного конституційного подання.

Таким чином, Пленум Верховного Суду України, на відміну від Пленуму Верховного Суду, не тільки формально за законом, а й за суттю правовідносин мав належні повноваження щодо прийняття рішення стосовно внесення конституційного подання до КСУ або прийняття постанови про відмову у зверненні до КСУ, оскільки розглядав лише процесуальну ухвалу про зупинення провадження у справі та звернення до Верховного Суду України у зв'язку із наявним сумнівом судді, однак жодного разу одночасно не переглядав прийняте по суті рішення суду як суд апеляційної чи касаційної інстанції у процесуальному порядку.

Взаємодія між КСУ та Верховним Судом у разі звернення останнього із відповідним поданням до органу конституційної юрисдикції в Україні

Оскільки на час підготовки цієї публікації Верховний Суд за період свого існування жодного разу не звертався як суб'єкт права на конституційне подання до КСУ, дослідимо це питання виключно теоретично із застосуванням методу моделювання, який використаємо для формування можливих варіантів взаємозв'язку між Верховним Судом та КСУ.

Станом на 16 листопада 2018 року Пленум Верховного Суду стосовно питань неконституційності окремих положень законів було проведено лише двічі, і в обох випадках Пленум Верховного Суду визнав відсутність обґрунтованих підстав для

звернення до КСУ¹. При цьому для цілей нашого дослідження науковий інтерес становить лише перше засідання, оскільки на засіданні Пленуму Верховного Суду від 16 листопада 2018 року питання звернення до КСУ не розглядалося по суті у зв'язку з тим, що аналогічне подання (щодо Закону України «Про очищення влади») вже перебуває на розгляді у КСУ. У питанні про звернення до КСУ з конституційними поданнями щодо відповідності частини третьої статті 13 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492–VI положенням статей 22, 32 Конституції України Пленумом Верховного Суду було відмовлено, оскільки 19 вересня 2018 року Велика Палата Верховного Суду ухвалила рішення у зразковій справі № 806/3265/17, в якому надала тлумачення (хоча питання ставилося про неконституційність, а не тлумачення) частини третьої статті 13 цього Закону. Розгляд питання про звернення до КСУ з конституційним поданням щодо відповідності статті 3 Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644–VII положенням статті 8 Конституції України було виключено з порядку денного, оскільки, за словами секретаря Пленуму Верховного Суду Д. Луспеника, з цього питання продовжують надходити пропозиції та правові висновки, які необхідно опрацювати².

Отже, після спливу календарного року з моменту набрання чинності актами процесуального законодавства у новій редакції суддівський активізм у внесенні питань до Верховного Суду з приводу неконституційності законів істотно знизився, незважаючи на продовження практики прийняття безсистемних змін до різноманітних законів та застосування вказаних норм органами, в тому числі і судами. Наявні звернення Верховний Суд розглядає дуже повільно, що є об'єктивною реальністю зважаючи на загальну кількість суддів — понад сто осіб — у цьому органі.

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду «Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) частини другої статті 28 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058–IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та частини третьої статті 28 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058–IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у редакції Закону України від 03 жовтня 2017 року № 2148–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» положенням частини першої статті 8, частин першої та третьої статті 46 Конституції України» від 30 березня 2018 року № 4. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_13/; Постанова Пленуму Верховного Суду «Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 06 грудня 2016 року № 1774–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» положенням частини першої статті 8, частини третьої статті 22, частин першої та другої статті 24, частини першої статті 126, статті 130 Конституції України» від 30 березня 2018 року № 5. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_14/; Пленум Верховного Суду обрав делегатів на з'їзд суддів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/600745/>.

² Пленум Верховного Суду обрав делегатів на з'їзд суддів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/600745/>.

Проведення Пленуму Верховного Суду 30 березня 2018 року є цікавішим для нашого дослідження. Якщо друге питання стосувалося розміру суддівської винагороди і є таким, що існує перманентно у судовій системі, то у першому питанні, яке розглядалося цього дня, чітко простежується наявність значного суспільного інтересу і, більше того, порушення гідності особи. Законодавчі норми, конституційність яких оспорувалася, встановлюють правило, за яким у разі відсутності необхідного стажу (35 років — для чоловіків, 30 років — для жінок) пенсія особі може встановлюватись у розмірі, меншому ніж визначений законом прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, що суперечить приписам статті 46 Конституції України¹. Аргументи щодо визнання відсутності обґрунтованих підстав для звернення до КСУ у постанові Пленуму Верховного Суду не наводилися, що мінімізує, на нашу думку, заявлення відводів суддям у разі можливого оскарження цієї самої справи у Верховному Суді як суді касаційної інстанції. Ця справа станом на 16 листопада 2018 року Верховним Судом не переглядалася. Втім, вважаємо, що обмеження соціальних прав із втручанням у сутність права у цьому випадку простежується, що є підтвердженням наявності значного суспільного інтересу в цій справі.

Ще одним проблемним питанням, на нашу думку, є підтвердження Пленумом Верховного Суду висновку суду нижчого рівня про наявність підстав для звернення до КСУ. Розглянемо ситуації, коли суд першої чи апеляційної інстанції при цьому обґрунтовує, наприклад, невідповідність лише одній-двом нормам Основного Закону України, а Пленум Верховного Суду (враховуючи наявність у його складі висококваліфікованих фахівців) вбачає невідповідність низці норм Конституції України. Чи може у цьому випадку Пленум Верховного Суду вийти за межі резолютивної частини судового рішення, коли йдеться про розширення переліку норм Конституції України? На наше переконання — категорично ні. В іншому випадку Пленум Верховного Суду стане процесуальним судовим органом, який фактично переглядатиме справу по суті аналогічно апеляційному чи касаційному суду. Однак Пленум Верховного Суду — це квазіпроцесуальний орган, наділений повноваженням не переглядати конкретні справи, а сприяти забезпеченню єдності судової практики.

Пленум Верховного Суду України, на відміну від Пленуму Верховного Суду, міг вдаватися до системного аналізу норм Конституції України та приписів законів, положення яких оспоруються на предмет конституційності, оскільки приводом для формування висновків Верховним Судом України була ухвала, у якій ішлося про сумнів суду і зупинення провадження у справі, а не рішення суду по суті.

Наведена ситуація, на нашу думку, призведе до системних відмов Пленуму Верховного Суду у зверненні до КСУ або внесення подань із конкретно визначеними нормами Конституції України судом нижчого рівня, а не Пленумом Верховного Суду самостійно.

Звичайно, при зверненні суддівських колективів, Ради суддів України та інших органів системи судоустрою Пленум Верховного Суду не обмежений власними

¹ Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду у справі № 201/15357/17(2-а/201/422/2017) від 22 грудня 2017 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71333259>.

доводами, аргументами та нормами Конституції України, щодо відповідності законів яким вноситься конкретне подання. Втім, у такому випадку Пленум Верховного Суду діє відповідно до приписів Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII, а не вимог процесуального законодавства. Але ця проблема є предметом окремих наукових розвідок.

Таким чином, нині в актах процесуального законодавства, зокрема в ЦПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року), відбулося змішування централізованої і децентралізованої моделей конституційного контролю, що в разі ініціативи судами системи судоустрою щодо визнання неконституційним того чи іншого положення закону, на нашу думку, прогнозовано призведе до:

1) відновлення й поширення застосування принципу верховенства закону, а не верховенства права;

2) у разі реалізації судами ініціативи щодо порушення питання про конституційність/неконституційність конкретної норми права перед Верховним Судом останній підтверджуватиме «посідання» загальними судами місця КСУ у випадку звернення до КСУ;

3) у разі спростування Пленумом Верховного Суду висновків судів нижчого рівня про невідповідність закону Конституції України він перебирає на себе компетентність КСУ щодо визнання відповідності/невідповідності законів України Основному Закону України, у результаті чого врешті-решт відбудеться послаблення ролі норм Конституції України як норм прямої дії;

4) у разі звернення судів нижчого рівня до Пленуму Верховного Суду останній обмежений нормами Конституції України, щодо відповідності законів яким зверталися ці суди. Самостійне доповнення Пленумом Верховного Суду конституційного подання іншими нормами Конституції України, щодо відповідності яких вбачається конкретний нормативний судовий конституційний контроль, а також клопотання перевірити інші приписи закону, що мали бути, на думку Пленуму Верховного Суду, нормативною основою судового рішення, однак суд дійшов висновку про його невідповідність Основному Закону України, створює ситуацію, за якої Пленум Верховного Суду переглядає конкретну судову справу як квазі-процесуальний орган, минаючи апеляційну та/або касаційні інстанції.

Berestova I. Problems of implementation of the initiative of constitutional control in a specific case on the part of the courts within the judicial system. The article is devoted to the algorithm of acts of the court within the judicial system in the event when it forms the conclusion on the unconstitutionality of the law (its separate provisions). The mechanisms of acts of courts within the judicial system, as well as when the Supreme Court appeals to the Constitutional Court of Ukraine, are revealed. The changes to the acts of procedural legislation concerning the initiative of constitutional control and the procedure of appeal to the highest court within the judicial system are analysed. The risks of the Supreme Court going beyond its powers are revealed when considering at the Plenum the question of unconstitutionality of the norm after the court decision on the merits in the case.

Key words: Supreme Court, Constitutional Court of Ukraine, court doubts, conclusion of the court on unconstitutionality, Plenum of the Supreme Court, risks of appeal, competence.